

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wybrane aspekty funkcjonowania w warunkach konfliktu zbrojnego na przykładzie filmów "Sztandar chwały" (Flags of Our Fathers) oraz "Listy z Iwo Jima" (Letters from Iwo Jima)

Author: Łukasz Jach

Citation style: Jach Łukasz. (2014). Wybrane aspekty funkcjonowania w warunkach konfliktu zbrojnego na przykładzie filmów "Sztandar chwały" (Flags of Our Fathers) oraz "Listy z Iwo Jima" (Letters from Iwo Jima). W: M. Brol, A. Skorupa (red.), "Psychologiczna praca z filmem" (S. 417-445). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Łukasz Jach

Wybrane aspekty funkcjonowania
w warunkach konfliktu zbrojnego
na przykładzie filmów „Sztandar chwały”
(Flags of Our Fathers)
oraz „Listy z Iwo Jimy” (Letters from Iwo Jima)

Filmy: Listy z Iwo Jimy (Letters from Iwo Jima), prod. USA, 2006, reż. Clint Eastwood, czas trwania: 142 min; Sztandar chwały (Flags of Our Fathers), prod. USA, 2006, reż. Clint Eastwood, czas trwania: 132 min

Obszary psychologii: psychologia zdrowia, psychologia jakości życia, psychologia społeczna, psychologia polityczna

Omawiane zagadnienia: stres bojowy, zespół stresu pourazowego, wizerunek grupy własnej i obcej, tożsamość grupowa

Zastosowanie: na kierunku psychologia, na przedmiotach psychologicznych innych kierunków studiów oraz w pracy z osobami interesującymi się psychologią (na przykład z młodzieżą licealną)

Zanim przeczytasz:

Stopień, w jakim rozdział ujawnia fabułę filmów: 3/5

Czy rozdział ujawnia zakończenie filmów? NIE

Wprowadzenie

Druga wojna światowa, mimo upływu blisko siedemdziesięciu lat od jej zakończenia, ciągle stanowi temat publicznego dyskursu. Wśród przyczyn takiego stanu rzeczy można wymienić stopniowy przyrost wiedzy na temat wydarzeń z tamtych lat, wynikający z jednej strony z upubliczniania dokumentów obłożonych do tej pory klauzulą tajności, z drugiej zaś z możliwości podejmowania tematów dotychczas zakazanych. Profesjonalnym badaniom historycznym

nad latami 1939–1945 towarzyszy nieustanne zainteresowanie twórców kultury popularnej. Do wydarzeń rozgrywających się podczas drugiej wojny światowej nawiązują liczne dzieła muzyczne (na przykład płyta „Powstanie Warszawskie” polskiej grupy Lao Che czy projekt artystyczno-muzyczny pt. „Morowe Panny”), literackie („Paragraf 22” Josepha Hellera), filmowe („Stalingrad” w reżyserii Josepha Vilsmaiera) oraz gry komputerowe („Tide of Iron”), planszowe („Axis and Allies”, „Mémor 44”, „Mali Powstańcy”) i karciane („Czas Honoru: Operacja Most III”). Ich pełne omówienie, ze względu na zakres uwarunkowań oraz oddziaływań (zob. np. Davies, 2008), jest z gruntu niewykonalne. Z drugiej strony olbrzymi zasięg drugiej wojny światowej sprawia, że praktycznie każde powiązane z nią dzieło sztuki może stanowić okazję do prezentacji zjawisk natury psychologicznej lub społecznej.

Ze względu na położenie geopolityczne Polski, związane z II wojną światową zainteresowania jej mieszkańców w największej mierze koncentrują się wokół zagadnień związanych z Europą. Terminy takie jak „Westerplatte”, „Plan Barbarossa”, „D-Day”, „Godzina W” czy „Jałta” są znane lub przynajmniej rozpoznawane przez większość osób posiadających ogólne wykształcenie. W związku z powyższym, wykorzystanie w celu zilustrowania zjawisk psychologicznych filmów wojennych, których akcja rozgrywa się na kontynencie europejskim już na wstępie może stwarzać trudności związane z niejednoznaczną interpretacją historii, co wynika z braku odpowiedniego dystansu do prezentowanych problemów. Znacznie mniejszym bagażem skojarzeń i emocji obciążone są natomiast wydarzenia z lat 1941–1945 określane jako „wojna na Pacyfiku”, których głównymi aktorami byli żołnierze armii amerykańskiej i japońskiej (na temat wojny na Pacyfiku zob.: Kershaw, 2009; Ford, 2013).

Działania wojenne na Pacyfiku mają w powszechnej świadomości postać klamry z wyraźnie wyodrębnionymi wydarzeniami początkowymi i końcowymi. Zaskakujący atak przeprowadzony przez Japończyków na amerykańskie siły 7 grudnia 1941 roku przedstawiony został między innymi w filmach „Tora! Tora! Tora!” (prod. Japonia, USA, reż. Toshio Masuda, Kinji Fukasaku, Richard Fleischer, USA 1970) oraz „Pearl Harbor” (prod. USA, reż. Michael Bay, 2001). Kończące wojnę zrzucenie przez Amerykanów bomb atomowych na miasta Hiroszima (6 sierpnia 1945) i Nagasaki (9 sierpnia 1945) na całe dziesięciolecie zmieniło sposób rozumienia konfliktu zbrojnego oraz jego wpływu na ludność cywilną. Echa tamtych wydarzeń są obecne w kulturze masowej do dnia dzisiejszego. Wśród nawiązujących do nich dzieł można wymienić na przykład serię japońskich filmów o Godzilli (jaszczurokształtnym potworze morskim pojawiającym się w związku z nuklearnymi detonacjami, będącym symbolem zagrażającego Krajowi Kwitnącej Wiśni niebezpieczeństwa) oraz album muzyczny grupy Pink Floyd zatytułowany *The Final Cut*. Do pojęć ściśle powiązanych z wojną na Pacyfiku, które na trwałe wpisały się w język współczesnej kultury, należy określenie *kamikadze* (jap. „boski wiatr”). Słowem tym, oznaczającym początkowo

japońskich pilotów-samobójców, określa się obecnie osoby podejmujące się zachowań ryzykownych (do których należy również jednorazowe spożycie czterech lub pięciu alkoholowych drinków o tej samej nazwie).

Niniejszy rozdział prezentuje problematykę psychologicznych doświadczeń związanych z uczestnictwem w walkach, wizerunku grupy własnej i obcej w sytuacji konfliktu o wysokim poziomie natężenia oraz znaczenia wydarzeń historycznych dla budowania grupowej tożsamości. W celu zilustrowania wymienionych zjawisk zostaną w nim wykorzystane wyreżyserowane przez Clintę Eastwooda filmy „Sztandar chwały” oraz „Listy z Iwo Jimy”, przedstawiające w sfabularyzowanej formie wydarzenia mające miejsce w końcowej fazie walk na Pacyfiku podczas drugiej wojny światowej.

Drugą część rozdziału poświęcono omówieniu historycznego znaczenia bitwy o Iwo Jimą oraz sposobu jej ujmowania przez walczących po przeciwnych stronach frontu Amerykanów („Sztandar chwały”) i Japończyków („Listy z Iwo Jimy”). W części trzeciej na tle zaprezentowanych we wspomnianych filmach wydarzeń opisano wybrane zagadnienia z zakresu psychologii zdrowia oraz psychologii społecznej i politycznej. Na część czwartą składa się zestaw proponowanych sposobów wykorzystania omówionych filmów Clintę Eastwooda w pracy warsztatowej lub dydaktycznej. Piąta część artykułu zawiera listę proponowanych do obejrzenia filmów poruszających zbliżoną tematykę, zaś w części szóstej można znaleźć wykaz książek stanowiących podstawowe lektury, które warto poznać w związku z poruszonymi w niniejszym tekście zagadnieniami. Rozdział zamykają informacje na temat dodatkowych materiałów powiązanych tematycznie z prezentowaną problematyką.

Treści zawarte w poniższym tekście oraz przywoływane w nim materiały filmowe mogą być wykorzystane jako pomoc dydaktyczna przede wszystkim w trakcie zajęć z zakresu psychologii zdrowia i jakości życia (w szczególności dotyczących problematyki stresu pourazowego oraz wsparcia społecznego) oraz psychologii społecznej lub politycznej (ze szczególnym uwzględnieniem tematyki dotyczącej stereotypów, wizerunku członków grupy własnej i obcej oraz kreowania przekazu o funkcji impresywno-propagandowej).

Krótki opis filmów

Iwo Jima to niewielka wyspa (o powierzchni 21 km²) na Oceanie Spokojnym, skolonizowana przez Japończyków w XIX wieku. Jej nazwę tłumaczy się jako „wyspa siarki”, co z jednej strony odnosi się do obecnych na niej zasobów naturalnych, z drugiej zaś mówi nieco o występujących na niej, niesprzyjających osiedlaniu się warunkach. W czasie drugiej wojny światowej ten niewielki skrawek

ładu stanowił dla amerykańskiego dowództwa punkt strategiczny, mający ułatwić koordynowanie ataków przeciwko celom znajdującym się na największych wyspach Japonii. W dniach między 19 lutego a 26 marca 1945 roku Iwo Jima stała się areną zaciętych zmagania pomiędzy armią USA a liczącym nieco ponad 21 tysięcy żołnierzy japońskim garnizonem. Bitwę ostatecznie wygrali Amerykanie, zaś kilka miesięcy później Japonia, na której terytorium zrzucono dwie bomby atomowe, ogłosiła kapitulację.

Walki o Iwo Jimę stały się dla Clinty Eastwooda inspiracją do stworzenia dwóch filmów fabularnych: „Sztandar chwały” oraz „Listy z Iwo Jimy”. Pierwszy z nich ukazuje inwazję na wyspę z amerykańskiego punktu widzenia. Oprócz obrazów przedstawiających starcia wojsk, zostały w nim zaprezentowane elementy szkolenia rekrutów, sposób spostrzegania wojennych wydarzeń przez amerykańskie społeczeństwo, a także funkcjonowanie weteranów po upływie wielu lat od czasu ich uczestnictwa w bitewnych zmaganiach. „Listy z Iwo Jimy” przedstawiają z kolei walki widziane oczami strony japońskiej. Główny temat stanowi w tym przypadku żołnierski etos w kontekście dalekowschodniej kultury oraz koszty psychologiczne, jakie pociąga za sobą konieczność uczestnictwa w walce z góry skazanej na przegraną. Choć każdy z tych filmów przedstawia bitwę o wyspę z perspektywy innej strony konfliktu, można w nich odnaleźć znaczną liczbę elementów, które pozwalają omawiać je jako swego rodzaju dyptyk. Świadczy o tym m.in. zastosowanie w obu filmach podobnych zabiegów artystycznych. Już z pierwszych scen filmów widz może wywnioskować, że druga wojna światowa dawno się skończyła, a zainteresowanie bitwą o Iwo Jimę wynika z prowadzonych współcześnie dziennikarskich dociekań („Sztandar chwały”) lub badań naukowych („Listy z Iwo Jimy”). Wydarzenia z przełomu lutego i marca 1945 roku stanowią główną oś fabularną dzieł, której psychologiczno-społeczny kontekst jest wyznaczany przez szereg retrospekcji (np. sytuacje poboru i szkolenia wojskowego) oraz prezentacji przyszłych wydarzeń (np. rozmowy z weteranami wojennymi).

Innym zabiegiem wskazującym na nierozdzielność obu obrazów jest wykorzystanie w nich tych samych ujęć (np. moment lądowania Amerykanów na wyspie, poprzedzający oddanie przez Japończyków pierwszej w bitwie salwy) oraz kontynuacja wątków. Przykładowo, w „Sztandarze chwały” pojawia się scena, w której jeden z amerykańskich żołnierzy powraca do okopu, gdzie powinien znajdować się jego partner. Z przerażeniem stwierdza jednak, że człowiek ten gdzieś zniknął. O dalszych losach zaginionego żołnierza widz dowiaduje się z „Listów z Iwo Jimy”. Podobną metodą reżyser posłużył się, by zilustrować zjawisko błędnej interpretacji faktów w sytuacji uprzedniej negatywnej kategoryzacji wroga. Najbardziej widocznym zabiegiem świadczącym o intencji zbudowania przez Clinty Eastwooda z obu filmów spójnej całości jest jednak konsekwentne budowanie akcji wokół symboli wymienionych w ich tytułach. Amerykańska flaga oraz listy pisane przez żołnierzy do swoich rodzin stanowią w przypadku obu obrazów

swego rodzaju punkty orientacyjne fabuły. Z drugiej strony, wobec nieuchronności śmierci (ze starości lub w wyniku działań wojennych) i zawodności ludzkiej pamięci, przyczyniają się one do upodmiotowienia anonimowych uczestników wydarzeń, którzy w podręcznikach historii sprowadzani są zwykle do liczb, tabel i wykresów. Podobna technika w rzeczywistym świecie została zastosowana w stołecznym Muzeum Powstania Warszawskiego, gdzie wydarzenie historyczne ogarniające swym zasięgiem setki tysięcy anonimowych dla współczesnego gościa muzeum ludzi (zob. Davies, 2004) upodmiotowiono poprzez wyeksponowanie ich zdjęć, listów, pamiątek, akt osobowych itd.

Zaprezentowane w obu omawianych filmach ujęcia nie są dokładnym odzwierciedleniem historycznych wydarzeń. Korzystając z przywilejów wynikających z *licentia poetica*, reżyser ukazuje niekiedy sceny, które w rzeczywistości bądź nie miały miejsca, bądź ich realne zajście jest bardzo mało prawdopodobne. Charakter niniejszego opracowania pozwala jednak na wykorzystanie omawianych dzieł jako ilustracji pewnych zjawisk psychologicznych i społecznych z pominięciem aspektu historycznej wierności. Warto nadmienić, że omawiane filmy zostały pozytywnie odebrane w środowisku filmowym: „Sztandar chwały” otrzymał w 2007 roku jedną nominację do nagrody Złotego Globu oraz dwie nominacje do Oscara. W tym samym roku „Listy z Iwo Jimy” były dwukrotnie nominowane do nagrody Złotego Globu oraz czterokrotnie do Nagrody Akademii, otrzymując w rezultacie Złoty Glob w kategorii „najlepszy film zagraniczny” oraz Oscara w kategorii najlepszy montaż dźwięku. Omawiane obrazy spotkały się również z ciepłym przyjęciem w Japonii, o czym świadczą nagrody przyznane im przez filmowców z tego kraju.

„Sztandar chwały” i „Listy z Iwo Jimy” jako ilustracje zjawisk psychologicznych i społecznych

W poniższej części artykułu zawarto prezentację problemów natury psychologicznej i społecznej, których fabularne odzwierciedlenia można odnaleźć w omawianych filmach Clinta Eastwooda. Pierwszy podrozdział poświęcono zjawisku doświadczanego przez żołnierzy **stresu bojowego**. Kolejny podpunkt prezentuje problematykę powrotu żołnierzy do codzienności i odgrywanych w niej ról społecznych. Dalej opisano wybrane problemy związane z tworzeniem się wizerunku grupy własnej i obcej w warunkach konfliktu zbrojnego. W ostatnim podrozdziale zostały przedstawione informacje na temat znaczenia historycznych wydarzeń dla kształtowania się tożsamości grupowej.

Stres bojowy

Omawiane filmy Clinta Eastwooda pokazują w nieodparty sposób, że działania wojenne nie pozostają bez wpływu na ogólny sposób funkcjonowania jednostki. Z opinią tą zgadza się William P. Nash (2010B), którego analiza czynników towarzyszących działaniom wojennym wskazuje, że praktycznie każdy aspekt związany z bezpośrednim uczestnictwem w walce może wpływać na odczuwanie stresu bojowego. Autor ten dzieli **stresory współczesnego pola bitwy** na fizyczne (np. upał, odwodnienie, brak snu, hałas), poznawcze (np. brak jasności co do zadań, jakie ma się wykonać, konflikty lojalności), emocjonalne (np. śmierć, bezradność), społeczne (np. brak prywatności) i duchowe (np. utrata wiary). Jak jednak podkreśla ów badacz, sposób traktowania **stresu bojowego** w armii nie jest jednoznaczny: można go spostrzegać jako problem, ale również może być ujmowany jako czynnik pozwalający lepiej wykorzystać ludzki potencjał (Nash, 2010A). W pierwszym przypadku stres stanowi zjawisko utrudniające efektywne działanie a jego istnienie jest często wypierane przez żołnierzy ze świadomości. Z jednej strony dzieje się tak ze względu na negatywne z punktu widzenia bieżących potrzeb konsekwencje psychologiczne, towarzyszące pogłębionej analizie aktualnej sytuacji (np. wprowadzenie większego poziomu niejednoznaczności do i tak skomplikowanych warunków, zaangażowanie zasobów poznawczych i energetycznych organizmu). Z drugiej zaś z uwagi na fakt, że poszukiwanie sposobów redukcji stresu może podnosić ryzyko porażki w wykonywaniu zadania lub powodować obiektywny spadek poziomu bezpieczeństwa. Stąd też, jak wskazuje Nash, pracujący z żołnierzami kapelani, psychologowie czy lekarze powinni zachowywać daleko posuniętą ostrożność, kiedy poruszają w rozmowach z nimi problemy stresu i reakcji na niego. Ujmowanie stresu w kategoriach czynnika wspomagającego realizację potencjału żołnierzy związane jest natomiast z postrzeganiem działań wojennych jako swego rodzaju „sprawdzianu” umiejętności, odwagi i kompetencji. W tym kontekście, zgodnie z zasadą, że czyn jest tym bardziej bohaterski, im większe trudności sprawia jego wykonanie, poszukiwanie sposobów redukcji stresu może być spostrzegane jako odejmowanie sobie chwały za realizację określonego zadania.

Dystres i eustres

Według Hansa Sely'ego (zob. np. Sapolsky, 2011), reakcja stresowa jest reakcją niespecyficzną, co oznacza, że bez względu na charakter oddziałujących na organizm bodźców stresowych przyjmuje ona identyczną postać. W jej przebiegu można wyróżnić trzy stadia: alarmowe, adaptacji i wyczerpania (zob. np. Carson, Butcher, Mineka, 2003). W stadium alarmowym dochodzi do aktywacji układu współczulnego w celu zmobilizowania zasobów organizmu pozwalających zmierzyć się z czynnikami wywołującymi stres. W stadium adaptacji dochodzi do maksymalnego przystosowania

się do warunków będących stresorami, jednak dzieje się to kosztem znacznej ilości środków (np. energetycznych), jakie ma do dyspozycji organizm. O wejściu w stadium wyczerpania można mówić w momencie, gdy poziom rezerw organizmu jest zbyt niski, by mogły one służyć adaptacyjnemu radzeniu sobie z napotykanymi przeciwnościami.

Zgodnie z założeniami psychologów o orientacji ewolucyjnej (zob. np. Buss, 2001; Workman, Reader, 2014) przebieg reakcji stresowej wynika z ewolucji gatunku *Homo sapiens* oraz z tego, jakie czynniki zagrażały naszym przodkom w jej toku. Niespecyficzna aktywacja układu współczulnego mobilizuje zasoby pozwalające efektywnie radzić sobie w sytuacjach walki lub ucieczki, które w warunkach współczesnego świata pojawiają się równie często jak kiedyś. W okolicznościach przypominających te, w jakich znajdowali się nasi przodkowie na przestrzeni ewolucji (jak np. działania wojenne, współzawodnictwo sportowe, walka z siłami natury, rytuały przejścia), pojawienie się reakcji stresowej może sprzyjać radzeniu sobie z nimi. Zjawisko to określane jest mianem *eustresu* albo stresu pozytywnego. *Dystres* (stres negatywny) pojawia się w momencie, gdy zmobilizowana reakcja jest nieadekwatna do sytuacji, co utrudnia skuteczne poradzenie sobie z nią (np. pobudzenie wegetatywne w czasie egzaminu pisemnego lub publicznego wystąpienia).

Zjawiska określane mianem *eustresu* i *dystresu* wykazują również powiązanie z **prawem Yerkesa-Dodsona** (zob. np. Matysiak, 2003). Mówi ono, że dla każdej czynności wykonywanej przez jednostkę istnieje taki poziom aktywacji, przy którym wykonywana jest ona w sposób optymalny. O stresie pozytywnym mówi się w momencie, gdy jego poziom przyczynia się do wykonania zadania w sposób lepszy niż w sytuacji jego braku lub zbyt wysokiego natężenia.

Stresory mogą być również wykorzystywane jako broń przeciwko żołnierzom nieprzyjaciela. Na frontach drugiej wojny światowej powszechnie stosowano oddziaływania psychologiczne mające na celu wywołanie u przeciwnika reakcji stresowych. Przykładowo, w czasie bitwy pod Stalingradem armia sowiecka starała się obniżyć morale niemieckich żołnierzy poprzez emitowanie przez głośniki przygnębiających melodii (Beevor, 2010B). W czasie zrzutów spadochronowych dokonywanych na terytorium Normandii w ramach operacji „Overlord” alianci posługiwali się natomiast kukłami żołnierzy, które z jednej strony miały za zadanie odwrócić uwagę przeciwnika od miejsc prawdziwego desantu, z drugiej zaś wytworzyć u wroga poczucie zaskoczenia i przewagi liczebnej (Beevor, 2012).

Zjawisko stresu bojowego indukowanego celowymi działaniami przeciwnika zostało wyraźnie przedstawione w wielu scenach „Sztandaru chwały”. Jeszcze przed desantem na Iwo Jimę płynący statkiem żołnierze słuchają nadawanej przez Japończyków audycji radiowej, zwracającej uwagę na osobiste koszty jakie pociąga za sobą ich uczestnictwo w działaniach wojennych — oddalenie od domu i możliwość utraty miłości kochanych kobiet. Zgodnie z podziałem Nasha (2010A), sytuację tę można określić jako źródło stresorów poznawczych wyni-

kających z nadmiaru informacji. Do grupy tego typu stresorów należy również przekazana amerykańskiemu żołnierzowi wiadomość o skróceniu czasu poprzedzającego desant bombardowania wyspy z kilkunastu dni do zaledwie trzech. W scenie tej widoczny optymizm i wysokie morale żołnierzy zostaje zastąpione przygnębieniem i poczuciem bycia traktowanymi przez wyższe dowództwo w sposób przedmiotowy.

Stres bojowy w polskich przekazach historycznych

Stosowanie bodźców stresowych w celu obniżenia morale i siły przeciwnika jest obecne w sztuce wojennej praktycznie od zawsze. Legenda dotycząca bitwy pod Grunwaldem mówi, że antykrzyżacka koalicja, wykorzystując ukształtowanie terenu, zmusiła wojska przeciwnika do długotrwałego oczekiwania na początek bitwy w ostrym, lipcowym słońcu. W jednej z bitew przedstawionych w filmie „Ogniem i mieczem” Jerzego Hoffmana Kozacy zmuszają polską kawalerię do pozostawiania w ciągłej gotowości bojowej seriami sygnałów symulujących rozkazy ataku piechoty, po których następują polecenia powrotu na wcześniej zajmowane pozycje.

Zestaw stresorów towarzyszących odgrywaniu określonej roli w strukturze oddziału zaprezentowano w „Sztandarze chwały” na przykładzie Johna Bradleya — żołnierza marynarki wojennej pełniącego funkcję sanitariusza. Jego obowiązkiem jest ratowanie rannych towarzyszy broni, jednak zadanie to jest bardzo trudne do wykonania. Po pierwsze, w przypadku wielu z nich pomoc przychodzi zbyt późno lub od początku, ze względu na odniesione obrażenia, skazana jest z góry na porażkę. Po drugie, Bradley zdaje sobie sprawę z faktu, że stanowi szczególnie cel japońskich snajperów, którzy eliminację amerykańskich pracowników służb medycznych traktują jako dodatkowy sposób powiększania strat w szeregach wroga. Każda sytuacja niesienia pomocy stwarza ryzyko pozostawiania przez dłuższy czas statycznym celem i łatwego namierzenia przez strzelca wroga, stąd też medycy rezygnowali z noszenia medycznych dystynkcji na mundurach i hełmach. Według przywołanej wcześniej klasyfikacji Nasha, w omówionych powyżej sytuacjach mamy do czynienia ze stresorami emocjonalnymi.

Ciekawy przykład towarzyszących działaniom bojowym stresorów społecznych został ukazany w scenach „Listów z Iwo Jimy” przedstawiających broniący się ostatkiem sił japoński oddział. Kierujący nim oficer otrzymuje od wyższego dowództwa rozkaz wycofania się i wzmocnienia pozycji położonych w głębi wyspy. Wykonanie polecenia byłoby jednak niezgodne z tradycyjnym japońskim kodeksem, nakazującym w podobnej sytuacji popełnienie honorowego samobójstwa. Oficer, ignorując rozkaz, wydaje członkom swojego oddziału polecenie wysadzenia się w powietrze przy pomocy granatów, jednak jeden z nich — usłyszawszy uprzednio prawdziwą treść rozkazu — doświadcza konfliktu lojalności. Z jednej strony kieruje nim wola życia, wspierana informacjami z kwatery głów-

nej, z drugiej dochodzą do głosu wpływy tradycji i dynamika aktualnie zachodzącego w grupie procesu.

Poznawczo-społeczne stresory wojenne towarzyszą również Tadamichiemu Kuribayashiemu — generałowi kierującemu obroną wyspy. Wie on, że nie może liczyć na przybycie żadnych posiłków — japońska flota została pokonana w bitwie o Mariany, a lotnictwo wycofano do obrony stolicy kraju. Jego jedynym zadaniem jest jak najdłuższa, choć z góry skazana na porażkę, obrona Iwo Jimy, która ma opóźnić inwazję Amerykanów na główne wyspy Japonii. Generał, poczuwając się do odpowiedzialności za cywilnych mieszkańców Kraju Kwitnącej Wiśni, czuje więc również ze swoimi żołnierzami, co generuje u niego specyficzny konflikt wewnętrzny — nie chcąc oszukiwać podwładnych, musi zarazem dbać o ich morale i wzbudzać w nich motywację do walki.

Zespół stresu pourazowego (PTSD)

Zespół stresu pourazowego (*Post-traumatic stress disorder*, PTSD) jest zaburzeniem identyfikowanym w międzynarodowej klasyfikacji chorób i zaburzeń DSM-IV-TR. Dotyka on osób, które przeżyły bądź były świadkami sytuacji zagrażającej ich fizycznej integralności (takiej jak np. bezpośrednie ryzyko utraty życia czy śmierć bliskiej osoby), której towarzyszyło poczucie strachu, przerażenia, bezsilności. Oprócz (1) uczestnictwa w dramatycznym wydarzeniu, do kryteriów diagnostycznych PTSD należą: (2) ciągle odtwarzanie okoliczności powodujących uraz (np. we śnie), (3) stałe unikanie powiązanych z urazem bodźców i odrętwienie emocjonalne, (4) czas trwania dłuższy niż 1 miesiąc oraz (5) istotne zakłócenie funkcjonowania w ważnych obszarach życia (np. w relacjach społecznych i aktywności zawodowej; zob. np. Lis-Turlejska, 2006; Zimbardo, Sword, Sword, 2013). Do oddziałujących na duże grupy ludzi czynników wywołujących zespół stresu pourazowego należą nie tylko omawiane w niniejszym tekście doświadczenia wojenne, lecz również klęski żywiołowe (huragany, trzęsienia ziemi), katastrofy cywilizacyjne (np. budowlane czy komunikacyjne) oraz zamachy terrorystyczne. PTSD może się pojawić także jako rezultat doświadczeń osobistych, takich jak np. uczestnictwo w wypadku, gwałt, porwanie lub siłowe zmuszenie do wykonania określonej czynności (np. wymuszona przeprowadzka).

Podczas prac nad piątą edycją klasyfikacji DSM miała miejsce debata nad zasadnością używania pojęcia „zaburzenie” (*disorder*) w kontekście diagnozowania PTSD wśród żołnierzy. Według niektórych osób z kręgów wojskowych pojęcie to wywołuje negatywne skojarzenia i powoduje stygmatyzację, zmniejszając prawdopodobieństwo, że doświadczające tego zaburzenia osoby zwrócą się po pomoc do psychologa. W zamian proponowano wykorzystanie pojęcia „uraz” (*injury*). Z drugiej strony pojawiły się opinie, że obecnie potrzebna jest nie tyle zmiana terminologii, co sposobu myślenia o problemach psychicznych występujących wśród żołnierzy. Pojęciu „uraz” zarzucano również zbyt małą precyzyjność, co utrudniało jego wykorzystanie w diagnozie medycznej (zob. *PTSD Fact Sheet*, bdw).

Doświadczenia żołnierzy uczestniczących w misjach bojowych są często przywoływane w kontekście omawiania zespołu stresu pourazowego PTSD (zob. np. Carson i in., 2003; Sapolsky, 2011). Według Marii Lis-Turlejskiej (2006) symptomy stresu pojawiające się w wyniku uczestnictwa w walce są obserwowane przez ludzkość od zawsze. Na poparcie swej tezy autorka przywołuje między innymi fragmenty „Odysei” Homera oraz dramatu Szekspira pod tytułem „Henryk IV”. Jak podaje Nash (2010A), postępującej w XX wieku normalizacji doświadczania stresu związanego z walką (przejawiającej się m.in. w odchodzeniu od stygmatyzowania go takimi pojęciami jak np. „tchórzostwo” czy „niemęskość”) towarzyszy spadek liczby medycznych diagnoz dotyczących reakcji stresowych. Niemniej jednak problem ten wciąż pozostaje aktualny, a niektóre jego aspekty przedstawia również poświęcony amerykańskim żołnierzom film Clinta Eastwooda „Sztandar chwały”. Wielokrotnie pojawia się w nim problem uporczywie powracających wspomnień i skojarzeń dotyczących walki, a także powtórnego przeżywania traumatycznych doświadczeń (tzw. *flashbacków*; zob. np. Pąchalska 2007; Zimbardo i in., 2013). W tym kontekście warto przywołać obecną w filmie scenę okolicznościowego przyjęcia, w którym uczestniczy trójka żołnierzy walczących niegdyś na Iwo Jimie. Jedną z proponowanych im potraw jest ciastko w kształcie grupy mężczyzn osadzających w ziemi amerykańską flagę. Poproszony o wybranie polewy do ciasta indyjski weteran Iwo Jimy Ira Hayes wybiera truskawkową. Chwilę później, wraz z Indianinem, widzowie obserwują strumień przypominającego krew, czerwonego, gęstego płynu spływającego na sylwetki Iry i jego towarzyszy...

Według Jamesa L. Spiry i współpracowników (Spira, Pyne, Wiederhold, 2010) ogólne objawy PTSD dają się podzielić na trzy podstawowe grupy: ponowne przeżywanie, unikanie/odrętwienie oraz nadmierne pobudzenie, zaś wśród sposobów jego leczenia wymienia się leczenie farmakologiczne, tradycyjną psychoterapię, techniki oparte na refleksji oraz techniki doświadczeniowe. Do tych ostatnich można zaliczyć terapie z wykorzystaniem rzeczywistości wirtualnej (*virtual reality*, VR), których omówienie znaleźć można w artykule Artura „Skippa” Rizzo i współpracowników (Rizzo, Rothbaum, Graap, 2010). W metodzie tej, dzięki wykorzystaniu możliwości oferowanych przez najnowsze technologie komputerowe, jednostka jest ponownie umieszczana w realiach pola walki. Korzystając ze sprzętu takiego jak specjalne ekrany, hełmy audiowizualne, urządzenia dostarczające bodźców skórnych (wibracje, dotyk) oraz zapachowych (bardzo istotne, ze względu na ładunek emocjonalny związany z określonymi zapachami), pacjent może z pomocą terapeuty ponownie doświadczyć, a następnie przepracować takie wydarzenia, jak na przykład wybuch miny, śmierć towarzysza czy odniesienie rany. Terapeuta, będący w posiadaniu informacji na temat bodźców aktualnie doświadczanych przez pacjenta oraz jego stanu, może na bieżąco modyfikować wirtualną scenerię przy pomocy interfejsu działającego na zasadzie „Czarnoksiężnika z Oz” (nazwa nawiązuje do władającej baśniową krainą postaci z powieści F.L. Bauma).

Terapia równoważeniem perspektyw czasowych jako sposób leczenia PTSD

Zgodnie z **teorią orientacji temporalnych** Philipa Zimbardo i Johna Boyda (2009), sposób funkcjonowania jednostki związany jest z poziomem charakteryzujących ją perspektyw czasowych, stanowiących poznawczo-emocjonalne ramy ustosunkowywania się do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Wymienieni autorzy twierdzą, że optymalny profil orientacji temporalnych cechuje się wysokim natężeniem perspektyw przeszłościowo-pozytywnej i teraźniejszościowej hedonistycznej, średnio wysokim natężeniem perspektywy przyszłościowej, umiarkowanym natężeniem perspektywy przyszłościowej transcendentalnej oraz niskim natężeniem perspektyw przeszłościowo-negatywnej i teraźniejszościowej fatalistycznej.

Według Philipa Zimbardo, Richarda M. Sworda i Rosemary K.M. Sword (2013) osoby dotknięte zaburzeniem stresu pourazowego charakteryzują się skrajnie odmiennym od optymalnego profilem orientacji temporalnych, wyznaczanym przez wysokie natężenie perspektyw przeszłościowo-negatywnej i teraźniejszościowej fatalistycznej oraz niskie natężenie pozostałych czterech perspektyw. Zgodnie z koncepcją autorów, w przypadku PTSD powiązana ze złymi wspomnieniami, negatywna wizja przeszłości oraz teraźniejszościowy fatalizm skazują jednostkę na ciągłe przeżywanie traumatycznych wydarzeń i znacząco utrudniają dostrzeganie wymiaru przyszłościowego oraz teraźniejszych szans i możliwości.

Opisywana przez Zimbardo, Sworda i Sword **terapia równoważeniem perspektyw** czasowych ma na celu upodobnienie profilu temporalnego pacjenta do profilu optymalnego. W jej trakcie klient zostaje zaznajomiony z założeniami teorii orientacji temporalnych, uczy się szacunku dla swojej traumy i spostrzegania jej jako ważnego elementu, mającego wpływ na jego tożsamość, angażuje się w aktywność prospołeczną oraz relacje z bliskimi osobami, ćwiczy umiejętność czerpania przyjemności z podejmowanych działań oraz tworzenia krótko- i długoterminowych planów dotyczących przyszłości. Podczas terapii wykorzystywane są również techniki relaksacyjne i wizualizacja, a jej postęp określany jest porównywaniem wyników testów do badania wskaźników traumy, lęku i depresji uzyskanych przez pacjenta na różnych jej etapach.

Jednym z materiałów używanych w trakcie terapii równoważeniem perspektyw czasowych jest również edukacyjno-relaksacyjny film pt. *The River of Time* („Rzeka czasu”) oraz pochodząca z niego ścieżka dźwiękowa pod tym samym tytułem. Film został nieodpłatnie udostępniony w serwisie YouTube pod adresem <http://www.youtube.com/watch?v=r4ZX0XVAa2A> (dostęp: 16.08.2014).

Powrót do codzienności, powrót do normalności

W jednej ze scen filmu „Sztandar chwały” widzowie są świadkami odbywającego się na schodach dialogu między żołnierzami walczącym niegdyś na Iwo Jimie. René Gagnon prosi w niej Johna Bradley’a, by ten został drużbą na jego

ślubie. Zaskoczony i niezbyt chętny do tego Bradley pyta, czy ktoś inny nie nadałby się do tej roli lepiej, na co Gagnon odpowiada, że obecnie trudno mu się rozmawia z tymi spośród znajomych, którzy nie byli w wojsku. W innym momencie dowiadujemy się, że Bradley od lat unika jakichkolwiek rozmów na temat swej wojennej przeszłości. Najtragiczniejsza wydaje się jednak sytuacja Indianina Iry Hayesa, któremu dawny prestiż związany ze statusem bohatera wojennego służy jedynie do zdobywania dodatkowych dochodów (jako lokalna atrakcja turystyczna odpłatnie pozuje do zdjęć). Doświadczając skutków rasizmu i utraciwszy zaufanie indiańskiej społeczności, popada w alkoholizm i umiera w niewyjaśnionych okolicznościach.

Historia Iry Hayesa

Warto wspomnieć, że prawdziwa historia Iry Hayesa tylko w niewielkim stopniu odbiega od wydarzeń przedstawionych w filmie „Sztandar chwały”. Po wojnie Indianin popadł w alkoholizm i często trafiał do aresztu. Zmarł w roku 1955, w wieku 33 lat. Jego losy zostały utrwalone w popkulturze, w piosence pt. „The Ballad of Ira Hayes” (Ballada o Irze Hayesie), śpiewanej między innymi przez Johny’ego Casha i Boba Dylana.

Każdy ze wspomnianych wyżej przypadków wiąże się z problemem powrotu osoby uczestniczącej w działaniach wojennych do otoczenia, które opuścił, kiedy zasilili szeregi armii. Według Erwinga Goffmana (2011) armia należy do grupy *instytucji totalnych*, które zarządzając pełnym spektrum aktywności jednostki, separują ją od świata zewnętrznego (inne tego typu instytucje to np. więzienie, sekty religijne czy zamknięte oddziały szpitalne, a na dokonującą się w warunkach wojskowych wtórną socjalizację, obejmującą między innymi stosowanie określonych formuł i zwrotów językowych zwracają uwagę również Peter Berger i Thomas Luckmann, 2010). Doświadczenia wojskowe są oddzielone od codziennych doświadczeń nie tylko w warstwie behawioralno-emocjonalnej (odmienność przeżyć), ale również w warstwie językowej (specjalistyczna terminologia i żargon) oraz poznawczej (inna perspektywa analizowania i interpretacji wydarzeń).

Judith A. Lyons (2010) określa osobę uczestniczącą w działaniach wojennych mianem „wojownika”, które to słowo według badaczki (w odróżnieniu od określenia „żołnierz”) lepiej oddaje powiązanie jednostki z odgrywaną przez nią rolą społeczną. Słowo „wojownik” (ang. *warrior*) oznacza bowiem człowieka, który uczestniczy w wojnie. „Żołnierz” (ang. *soldier*) wywodzi się natomiast od słowa „żołd” (ang. *sold*), oznaczającego pensję wypłacaną członkom armii. Jak podaje wspomniana autorka, spektrum zjawisk towarzyszących powrotowi wojownika do codziennej rzeczywistości jest bardzo szerokie, przy czym niektóre zdają się występować z większą niż inne częstotliwością. Część z nich dotyczy gotowości

powracającego do domu żołnierza do dzielenia się z otoczeniem swymi wojennymi wspomnieniami. W chwili jego powrotu może pojawiać się zainteresowanie bliskich i mediów, któremu trudno sprostać. Powracający nie zdążył jeszcze nabrać odpowiedniego dystansu do wydarzeń, które niedawno przeżył, nie potrafi wyrazić swoich odczuć powszechnie zrozumiałym językiem lub zauważa, że przypisywane mu określenia nie przystają do subiektywnych odczuć i kategoryzacji (np. określanie mianem „bohatera” człowieka, który odczuwa poczucie winy za zachowania, jakich dopuścił się w czasie służby). Z drugiej strony, gdy gotowość do komunikacji w końcu się pojawia, otoczenie jest już zainteresowane nowymi tematami, a sprawę powrotu żołnierza spostrzega jako przebrzmiałą.

Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w „Sztandarze chwały”. Bohaterowie praktycznie z dnia na dzień zostają przeniesieni z pola walki na Iwo Jimie na amerykańskie salony, są proszeni o udzielanie wywiadów, wygłaszanie przemówień, pozowanie do zdjęć i uczestnictwo w imprezach okolicznościowych. Filmowymi ilustracjami doświadczanych z tego powodu napięć są ucieczkowe nadużywanie alkoholu przez Irę Hayesa, jego problemy z przystosowaniem do obowiązujących w Ameryce norm społecznych, czy wreszcie prośba o powrót do czynnej służby na froncie. Jak twierdzi Stanisław Ilnicki (2010), zachowania takie często pojawiają się u weteranów z zaburzeniami stresowymi, którzy nie uzyskawszy profesjonalnej pomocy, starają się na własną rękę radzić sobie z trudnościami. Gdy we wspomnianym obrazie Clint Eastwooda cichnie wojenny zgielek, mija również zainteresowanie weteranami, którzy mimo wcześniej składanych przez amerykańskich przedsiębiorców obietnic zatrudnienia, pozostają bezrobotni i borykają się z finansowymi kłopotami.

**Dziesięć porad dla żołnierzy powracających z frontu do domów
według Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego
(*American Psychological Association*):**

Na stronie internetowej Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego (*Military*) można zapoznać się z szeregiem artykułów poruszających zagadnienia związane z odbywaniem służby wojskowej. Są one adresowane nie tylko do żołnierzy, ale również ich rodzin czy innych osób z bliskiego otoczenia. APA sformułowało między innymi dziesięć porad dla żołnierzy powracających do codziennego funkcjonowania po uczestnictwie w działaniach wojennych. Ich skrócona treść została zaprezentowana poniżej:

1. Na wczesnym etapie procesu powrotu do codzienności zidentyfikuj ludzi, którzy mogą ci pomóc — przyjaciół, kapłanów, profesjonalistów w zakresie zdrowia psychicznego, doradców finansowych — i poszukuj pomocy, jeżeli jest ci ona potrzebna.
2. Dziel duże problemy na małe części, którymi da się zarządzać.
3. Bądź aktywnym graczem, nie bierną ofiarą.
4. Nie odkładaj rozwiązywania problemów.

5. Nie szukaj pocieszenia i ulgi w narkotykach i alkoholu.
6. Uznaj, że problemy członków twojej rodziny związane z twoim ponownym przystosowaniem się są normalne.
7. Przyjmij odpowiednią perspektywę widzenia rzeczywistości.
8. Przypomnij sobie, w jaki sposób radziłeś sobie z wcześniejszymi wyzwaniami i użyj tych samych strategii, by zmierzyć się ze stresem związanym z powrotem do domu.
9. Bądź świadomy, że stres związany z powrotem do domu może wyolbrzymiać inne napięcia, których doświadczasz w codziennym życiu.
10. Zaakceptuj jako nieuniknione niektóre problemy, jakie sprawia ci prowadzenie „normalnego życia”.

Z powrotem żołnierzy biorących udział w walkach do codziennego funkcjonowania wiążą się również trudności ze zmianą interpretacji sygnałów docierających z otoczenia, które nadal są przez nich analizowane w kategoriach pola walki (np. Rizzo i in., 2010). Przykładowo, bodźce towarzyszące ruchowi ulicznemu mogą wzbudzać skojarzenia związane z ostrzałem, a wystrzeliwane w niebo fajerwerki przywoływać wspomnienia nocnych ataków wroga. Zjawiska te zostały przedstawione w jednej z pierwszych scen „Sztandaru chwały”, w której trakcie grupa żołnierzy z flagą przygotowuje się do wejścia na skałę przy akompaniamencie odgłosów imitujących dźwięki bitwy. Po chwili okazuje się, że dźwięki te zostały wywołane przez sztuczne ognie, a mężczyźni jedynie odgrywają wydarzenia, jakie rzekomo miały miejsce kilka miesięcy wcześniej na Iwo Jimie.

Wizerunek grupy własnej i obcej

W sytuacji międzygrupowego konfliktu istotną rolę odgrywają schematy, składające się na ogólne wizerunki grupy własnej i obcej. Wizerunki te są zwykle uproszczone i jednowymiarowe, a ich głównym zadaniem jest wyjaśnienie zaangażowania w konflikt oraz wywołanie odpowiedniego nastawienia względem oponentów. W omawianych filmach Clinty Eastwooda można odnaleźć fragmenty prezentujące elementy szkolenia wojskowego, mającego na celu wytworzenie u żołnierzy takich właśnie schematów. W jego trakcie Amerykanie dowiadują się, że Japończycy są bezwzględni i nie biorą jeńców, na poparcie czego prezentuje się im fotografie przedstawiające egzekucje wziętych do niewoli żołnierzy. Z kolei podczas szkolenia Japończyków przekazywane są im informacje na temat tego, że żołnierzom amerykańskim brak silnej woli, że kierują się oni emocjami i że brak im dyscypliny. Jak podaje Richard K. Herrmann (2008), **stereotypizacja wroga** w warunkach walki ma na celu uczynienie żołnierza mniej podatnym na dolegliwości psychiczne. Prosty, jednowymiarowy wizerunek przeciwnika dostar-

cza usprawiedliwień przeciwdziałających pojawianiu się u osób biorących udział w walkach wątpliwości i emocjonalnych konfliktów.

Według Jacka S. Levy'ego (2008), tendencyjności pojawiające się w wizerunkach grupy własnej i obcej można podzielić na „niemotywowane” (stanowiące rezultat funkcjonowania procesów poznawczych) oraz „motywowane” (pojawiające się w związku z emocjami i konkretnymi potrzebami racjonalizacji określonych interesów). Do grupy pierwszej wspomniany autor zalicza: (1) tendencję do przerywania poszukiwania informacji w momencie uzyskania danych zgodnych z uprzednimi poglądami; (2) związane z błędem atrybucji tendencje do lokowania przyczyn określonej sytuacji w działaniach drugiej strony (np. przeciwników), z pominięciem niezależnych czynników zewnętrznych; (3) wynikające z różnic kulturowych, ideologicznych lub religijnych odmienne interpretacje sytuacji i zachowań oraz (4) poleganie na „lekcjach przeszłości” w wybiórczy i nieuwzględniający szerszego kontekstu sposób. Przeglądu doniesień na temat motywowanych zniekształceń towarzyszących relacjom międzygrupowym dokonał Herrmann (2008). W obrębie przywołanych przez niego koncepcji znajdują się między innymi takie, które zakładają, że wśród należących do określonej grupy jednostek mogą występować: (1) tendencje do wyolbrzymiania prawdopodobieństwa sukcesu w sytuacji, gdy jest on bardzo pożądanym oraz (2) tendencje do przypisywania wrogowi cech diabolicznych. Jako przykład ilustrujący powyższe zjawiska badacz wskazuje obecny w przekazach formułowanych w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku przez władze Stanów Zjednoczonych wizerunek Związku Radzieckiego. Z jednej strony miał być on „imperium zła” zdolnym zagrozić USA w sytuacji braku podjęcia przez nie odpowiednich kroków zapobiegawczych, z drugiej zaś przedstawiano ZSRR jako kraj zmierzający do nieuchronnego upadku, co niosło obietnicę sukcesu w przypadku zdecydowania się na stanowcze działanie.

Grupa własna i obca

O tym, jak łatwo wywołać u jednostek poczucie grupowej przynależności oraz niechęć do członków grupy obcej, świadczy klasyczne badanie przeprowadzone przez zespół Muzafera Sherifa (2001) na uczestnikach chłopięcego obozu wakacyjnego. Nieznający się uprzednio chłopcy po kilku dniach przebywania na obozie zostali arbitralnie przydzieleni do jednego z dwóch zespołów. Już po krótkim czasie w wyodrębnionych grupach ukształtowała się organizacja, a między ich członkami wytworzyło się poczucie więzi. Ponadto w sytuacji, gdy pomiędzy grupami wystąpił konflikt interesów, ujawniały się negatywne postawy wobec członków drugiego zespołu, przejawiające się w kierowaniu pod ich adresem negatywnie nacechowanych epitetów, pogroźek i w stosowaniu fizycznej przemocy.

Dowodów na poparcie tezy o istnieniu możliwości łatwego wytwarzania poczucia przynależności do określonej grupy dostarczają również wyniki eksperymentu przeprowadzonego przez Henriego Tajfela (1981, za: Cialdini, 2006; zob. również: Aronson, 2004). Jego uczestnicy zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na kilka

pytań dotyczących malarstwa, a następnie losowo przydzielano ich do grup zaetykietowanych jako zwolennicy twórczości Paula Klee lub Wasilija Kandinskiego. Choć badani nie mieli możliwości kontaktowania się z innymi uczestnikami eksperymentu, ich postawy wobec osób zaetykietowanych jako zwolennicy tego samego malarza były znacznie bardziej pozytywne niż postawy wobec osób rzekomo bardziej ceniących sobie twórczość drugiego z artystów. Do utworzenia się określonych postaw grupowych nie są zatem potrzebne silnie ugruntowane kategorie (takie jak na przykład przynależność etniczna czy narodowa), lecz podziały skonstruowane *ad hoc*, w związku z bieżącymi potrzebami (np. pojawiający się w okresie kampanii wyborczych w naszym kraju podział na „Polskę solidarną” i „Polskę liberalną”). W filmie „Sztandar chwały” umowny charakter przynależności do grupy społecznej obrazują sceny z udziałem Iry Hayesa — dla jednych jest on bohaterem walczącym o wolność i bezpieczeństwo Stanów Zjednoczonych, dla innych Indianinem, który nie może być w pełni uznawany za obywatela USA.

Na interesującą właściwość zniekształceń towarzyszących wizerunkom sojuszników i wrogów zwraca uwagę Małgorzata Budyta-Budzyńska (2010). Autorka ta zauważa, że u członków grupy własnej i obcej podkreślane są zasadniczo te same atrybuty, przy czym dokonywane jest to za pomocą etykiet o odmiennym zabarwieniu. Przykładowo, o ile uczestników grupy własnej określa się jako „sprytnych”, „oddanych” i „nieugiętych”, o tyle członkowie grupy obcej etykietowani są jako „przebiegli”, „fanatyczni” i „sztywni”. Ponadto wspomniana autorka wśród głównych czynników kreujących poczucie narodowej tożsamości wymienia wojnę oraz mogące jej towarzyszyć traumatyczne doświadczenia. Pozostałe wspominane czynniki narodotwórcze to: państwo, historia, tradycja, religia, mit wspólnego pochodzenia, język oraz instytucjonalizacja grupy przez środowiska zewnętrzne.

Podobne, trudne doświadczenia sprawiają, że u osób należących do heterogenicznych grup (np. związanych z wyznaniem, statusem ekonomicznym czy przynależnością do odmiennych warstw społecznych) pojawia się poczucie, że dzielą wspólny los. W tym kontekście warto zastanowić się, w jakim stopniu wydarzenia drugiej wojny światowej przyczyniły się do demokratyzacji amerykańskiego społeczeństwa, dzielącego się dotychczas na uprzywilejowanych WASP-ów (ang. *White Anglo-Saxon Protestant*, czyli biali Anglosasi wyznania protestanckiego; natomiast samo *wasp* w języku angielskim oznacza osę) oraz zamieszkujące kraj mniejszości.

Przykłady ilustrujące omówione wyżej zjawiska można znaleźć tak w „Sztandarze chwały”, jak i w „Listach z Iwo Jimy”. Obie strony ukazanego w filmach konfliktu interpretują zachowania przeciwników z pominięciem występujących między nimi kulturowych różnic. Przeciwnicy postrzegani są jako jednostki cechujące się szczególnym okrucieństwem, co z kolei przyczynia się do postrzegania wszelkich ich działań w kategoriach negatywnych. Przykładowo, w „Sztandarze

chwały” amerykańscy żołnierze odnajdują w jaskini zmasakrowane zwłoki jednego ze swoich towarzyszy. Jego śmierć zostaje przypisana okrucieństwu Japończyków. W istocie (o czym dowiadujemy się z „Listów z Iwo Jimy”) żołnierz ten był przez Japończyków leczony i opatrywany, a śmierć poniósł podczas starcia z atakującymi japoński punkt oporu Amerykanami. Finałowa scena „Sztandaru chwały” przedstawia zaś kąpiących się w morzu amerykańskich żołnierzy o różnym pochodzeniu etnicznym, u których wspólne uczestnictwo w trudnych wydarzeniach wytworzyło poczucie grupowej więzi.

Wspólne wyobrażenia a separacja doświadczenia i doświadczenie zapośredniczone w ujęciu Giddensa

Generowanie wspólnych wyobrażeń grupowych przy pomocy środków masowego przekazu stanowi temat refleksji dokonywanych między innymi przez Anthony'ego Giddensa (2006). Według tego brytyjskiego socjologa, współczesne media poprzez tzw. separację doświadczenia oraz doświadczenie zapośredniczone dostarczają odbiorcy wybiórczych, zmodyfikowanych przekazów, mogących znacznie odbiegać od rzeczywistego obrazu relacjonowanego wydarzenia. Do **separacji doświadczenia** (ang. *sequestration of experience*) dochodzi w momencie odizolowania codziennego funkcjonowania jednostki od okoliczności mogących skłaniać ją do namysłu nad niepokojącymi kwestiami. **Doświadczenie zapośredniczone** (ang. *mediated experience*) polega zaś na umożliwianiu jednostce doświadczania wydarzeń oddalonych zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. W wyniku działania tych mechanizmów może dochodzić do kształtowania się wygenerowanych przez media, zhomogenizowanych przekonań zbiorowych.

Wydarzenie historyczne jako element kształtujący grupową tożsamość

Pamięć historycznych wydarzeń stanowi źródło generowania i utrwalania poczucia przynależności do określonych grup społecznych. Mechanizmy pamięci i zapominania są wymieniane przez Budytę-Budzyńską (2010) wśród czynników sprzyjających rozwijaniu narodowej tożsamości. Zjawiskiem psychologicznym powiązaniem z tym zagadnieniem jest **efekt flashbulb** (zob. np. Pąchalska, 2007). Polega on na występowaniu w umysłach dużych grup ludzi względnie (por. Lilienfeld, Lynn, Ruscio, Beyerstein, 2011) dokładnych wspomnień związanych z określonym wydarzeniem historycznym (zdarzeniem generującym efekt *flashbulb* wśród Polaków może być np. śmierć papieża Jana Pawła II w 2005 roku). Aby stać się elementem zbiorowej tożsamości, konkretne okoliczności muszą być spostrzegane przez wielu ludzi w możliwie spójny i jednorodny sposób. Wszelkie

różnice w interpretacji tych samych faktów otwierają pole dla rozważań rozluźniających poczucie grupowej więzi. Ryzyko jego rozluźnienia w sytuacji, kiedy pojawiają się rozbieżne interpretacje faktów przedstawili Luckmann i Berger (2010) na przykładzie herezji religijnej oraz społecznej roli współczesnego intelektualisty.

Flaga

Historyczną fotografię, przedstawiającą zatknięcie amerykańskiej flagi na Iwo Jimie z łatwością można znaleźć w internecie, wpisując w wyszukiwarkę hasło: flaga Iwo Jima. Natomiast zdjęcie wykonanego na jej podstawie pomnika dokonujących tego aktu żołnierzy piechoty morskiej odnajdziemy po wpisaniu: Marine Corps War Memorial.

Istnieje wiele edukacyjnych i uzupełniających materiałów powiązanych z omawianymi w niniejszym tekście problemami, wykraczających poza sferę kina. Los powracających z wojny żołnierzy oraz przypisywane im funkcje społeczne znalazły swoje odzwierciedlenie także w wielu powiązanych z kulturą popularną piosenkach. Warto w tym kontekście wymienić na przykład takie utwory Jacka Kaczmarskiego, jak „Somosierra”, „Pobojowisko”, „Rozbite oddziały” czy „Portret zbiorowy w zabytkowym wnętrzu”, mogące stanowić inspirację do dyskusji nad społecznym znaczeniem konfliktu oraz jego dalekosiężnymi konsekwencjami.

Osoby szczególnie zainteresowane omawianą w powyższym rozdziale tematyką mogą zwrócić uwagę na strategiczne gry planszowe osadzone w realiach wojny na Pacyfiku. I tak „Axis and Allies: Pacific” pozwala graczom wcielić się w role strategów (japońskich bądź alianckich) i poprowadzić na przedstawiającej basen Oceanu Spokojnego planszy wojnę, poczynawszy od ataku na Pearl Harbour aż do ostatecznego zwycięstwa jednej ze stron. „Memoir 44. Pacific Theater” to z kolei gra dająca możliwość dowodzenia oddziałami biorącymi udział w historycznych bitwach, z bitwą o Iwo Jimę włącznie.

Jako przykład materiału używanego w terapii PTSD z wykorzystaniem wirtualnej rzeczywistości Rizzo i współpracownicy (Rizzo i in., 2010) wymieniają grę zatytułowaną „Full Spectrum Warrior”. Choć wydano ją w 2004 roku, wciąż zasługuje ona na uwagę ze względu na realizm i dbałość o szczegóły (m.in. starannie dopracowane mundury, broń i wyposażenie).

Fotografia przedstawiająca zatknięcie amerykańskiej flagi na Iwo Jimie stała się dla obywateli Stanów Zjednoczonych symbolem jednego z najważniejszych wydarzeń toczącej się wojny. Jego autor, Joe Rosenthal, otrzymał w 1945 roku Nagrodę Pulitzera, co podkreśla znaczenie nadane fotografii przez amerykańskich liderów opinii. Kilka lat po wojnie na jej podstawie wykonano odsłonięty w 1954 roku pomnik upamiętniający poległych żołnierzy piechoty morskiej. Słynne zdjęcie jest jednak źródłem kontrowersji, ukazanych w sfabularyzowanej formie w filmie „Sztandar chwały”. Wynikają one z faktu, że uwieczniona na zdjęciu flaga nie jest pierwszą, jaką Amerykanie zatknęli na zboczu góry Suribachi, a nadanie

żołnierzom, którzy ją tam umieścili, miana bohaterów, wynikało bardziej z propagandowej potrzeby chwili niż z ich rzeczywistych zasług. Temat ów stanowi główny wątek filmu, w którym wydarzenia związane z losami flag przebiegają w następującej kolejności:

- 1) Oddział zwiadu otrzymuje zadanie zajęcia punktu na górze Suribachi. Przed wymarszem żołnierze zostają poproszeni o zatknięcie na szczycie wzniesienia flagi batalionu.
- 2) Amerykańska flaga powiewa nad wyspą. Dowódca batalionu dostaje rozkaz, by chorągiew przekazać później politykom, którzy chcą wykorzystać ją w kampanii społecznej. Dowódca, nie chcąc tracić flagi, która stanowi własność batalionu, nakazuje zamienić ją na inną. Wydarzenie to zostaje uwiecznione na słynnym zdjęciu, które trafia następnie do mass mediów. Symbole oddziałów wojskowych, takie jak flagi czy proporce, od setek lat mają dla żołnierzy wartość symboliczną. Utrata swojego sztandaru przynosi formacji hańbę, zaś zdobycie sztandaru wroga — chlubę. Niechęć do oddania będącej własnością batalionu flagi jest w tym kontekście uzasadniona.
- 3) W związku z potrzebą zbierania funduszy na dalsze operacje wojskowe przeciwko Japonii pojawia się pomysł oddelegowania uwiecznionych na fotografii żołnierzy do kraju i powierzenia im misji przekonywania Amerykanów w trakcie wieców oraz stadionowych spektakli do zakupu specjalnych obligacji wojennych.

Clint Eastwood przedstawia historię zatknięcia flagi jako przykład refleksyjnego tworzenia historii przez rozpropagowywanie wydarzeń o charakterze mitologicznym. Prawdziwe okoliczności powstania zdjęcia pozostają dla opinii publicznej tajemnicą. Trójka żołnierzy z Iwo Jimy dokładnie wie, co wolno im mówić, a czego w żadnym wypadku powiedzieć nie można. Los żołnierzy zwiadu, którzy wywiesili pierwszą chorągiew, dla nikogo nie stanowi zaś interesującego tematu.

Już w początkowych scenach filmu można usłyszeć opinię, że jedno dobre zdjęcie może przesądzić o losach wojny. W historii XX wieku można znaleźć dziesiątki przykładów wykorzystywania przekazu audiowizualnego w celu oddziaływania na zbiorową wyobraźnię (zob. np. Beevor, 2010A). Niektóre z nich, jak na przykład fotografia zatknięcia radzieckiej flagi na ruinach Reichstagu, mają wyraźny wpływ na sposób interpretacji faktów historycznych. Zdjęcie przedstawiające radzieckich żołnierzy zostało przed trafieniem do mediów odpowiednio wyretuszowane. Powodem zmian były widoczne na przegubach mężczyzn zegarki naręczne, stanowiące dowód dokonywanych przez Armię Czerwoną rabunków (zob. Davies, 2008). Ukierunkowywanie myślenia o przeszłości w celu kształtowania wizerunku grupy własnej jest według niektórych badaczy zjawiskiem powszechnym. Ernest Gellner (1991) uważa, że poczucie przynależności do określonego narodu to zjawisko względnie nowe, które pojawiło się w związku z rozwojem technologii i kapitalistycznej gospodarki. O refleksyjnym konstruowaniu lokalnej tradycji pisze Marta Trębaczewska (2010), której obserwacje

dotyczą współczesnej polskiej kultury ludowej. Badaczka ta zwraca uwagę na fakt, że znaczna część stylistyki określanej jako ludowa (przejawiającej się między innymi w strojach, piosenkach, potrawach czy zwyczajach) nie jest osadzona w kontekście historycznym ani tradycji, lecz powstaje z powodów komercyjnych lub związanych z aktualną polityką (np. administracyjną).

Według Maurice'a Halbwachsa (2008; zob. też: Budyta-Budzyńska, 2010) poczucie związku z określoną grupą kształtuje pamięć zbiorową, której rozwój stymulowany jest przez trzy czynniki: świadomość wspólnej przeszłości grupy (np. historycznej, geograficznej), wyobrażenia dotyczące przeszłości grupy (obejmujące znaczące postaci i wydarzenia) oraz podtrzymywanie tradycji (np. poprzez celebrowanie świąt i kultywowanie obyczajów). W scenach przedstawionych w „Sztandarze chwały” widoczne są elementy wiążące się z każdym z nich. Wojna na Pacyfiku to wydarzenie przyczyniające się do zwiększenia wewnętrznej spójności amerykańskiego społeczeństwa. Trzeba pamiętać, że w latach 40. ubiegłego stulecia w USA na co dzień praktykowano segregację rasową. Kontekst wojenny, wprowadzając płaszczyznę wspólnych dla wszystkich członków społeczeństwa doświadczeń, może przyczyniać się do osłabiania aktualnie funkcjonujących podziałów. Podobną funkcję spełniają wspólne, choć nie zawsze zgodne z faktami, wyobrażenia dotyczące określonych historycznych wydarzeń. Istotną rolę odgrywają tu potencjał mitologiczny i zdolność mobilizowania pokładów grupowych emocji. Bitwa o Iwo Jimę ze strategicznego punktu widzenia nie była przełomowym punktem wojny na Pacyfiku. Stała się nim jednak w legendzie, czego przejawem jest między innymi zbudowanie na podstawie fotografii przedstawiającej zatknięcie na wyspie amerykańskiej flagi, pomnika *marines*, będące jednocześnie przykładem wzmacniania trzeciego z wymienianych przez Halbwachsa filarów zbiorowej pamięci.

Podsumowanie

Norman Davies na pierwszych stronach swojej książki dotyczącej drugiej wojny światowej (2008) sugeruje, że napisanie dziejów tego wydarzenia w sposób satysfakcjonujący przedstawicieli wszystkich stron uczestniczących w globalnym konflikcie jest rzeczą praktycznie niewykonalną. Przedstawione w niniejszym tekście rozważania pokazują, że w przypadku budowania wizerunku własnego i obcego oraz kształtowania tożsamości zbiorowej podejście obiektywne ustępuje niekiedy schematom powstałym w mniej lub bardziej spontaniczny sposób w związku z potrzebami grupowymi. W jednym z rozdziałów opisano wybrane mechanizmy tworzenia się takich schematów na przykładzie dwóch poświęconych amerykańsko-japońskiemu konfliktowi filmów Clinta Eastwo-

oda. Ponadto podjęto w nim próbę zarysowania problematyki dotyczącej stresu bojowego oraz powrotu żołnierzy uczestniczących w działaniach wojennych do codziennego funkcjonowania w rzeczywistości cywilnej. Tekst ten nie jest jednak wyczerpującym studium wymienionych zagadnień. Wskazówki pozwalające na pogłębienie wiedzy z zakresu omawianej w nim tematyki, zawierające odniesienia do literatury, filmów, dzieł muzycznych oraz gier planszowych i komputerowych, zostały zawarte w ramach oraz spisie sugerowanych pozycji filmowych i bibliograficznych.

Propozycje psychologicznej pracy z filmem

Tytuły poszczególnych podrozdziałów powyższego tekstu można potraktować jako propozycje tematów zajęć dydaktycznych, do których ilustracji mogą posłużyć omówione w nim filmy Clinta Eastwooda. Potencjał przywoływanych obrazów pozwala jednak wykorzystać je również w praktyce warsztatowej. Poniżej przedstawiono propozycje inspirowanych omawianymi filmami ćwiczeń, których grupę docelową stanowią studenci psychologii i socjologii. Ponadto w przypadku każdego z ćwiczeń wskazano inne grupy osób, które mogą być zainteresowane udziałem w zajęciach.

Grupa własna — grupa obca

Uczestnicy ćwiczenia zostają podzieleni na dwie grupy. Członkowie każdej z nich proszeni są o obejrzenie (np. przed kolejnym spotkaniem) jednego z omawianych w tekście filmów. W trakcie zajęć uczestnicy pracują w grupach, starając się w oparciu o określone sceny obejrzanego filmu stworzyć portrety „Japończyka” oraz „Amerykanina”. Następnie obie grupy prezentują wyniki swojej pracy, co może stać się przyczynkiem do dyskusji na temat zjawiska stereotypizacji, jego przyczyn, implikacji w życiu społecznym oraz sposobów zapobiegania powstawaniu stereotypów i niwelowania ich skutków.

Grupa docelowa: osoby zainteresowane problematyką negocjacji, mediacji i arbitrażu oraz zjawiskami z zakresu psychologii społecznej i politycznej.

Współczesne mitologie

Osoby uczestniczące w ćwiczeniu oglądają film „Sztandar chwały”. Następnie ma miejsce dyskusja na temat roli symbolu w procesie kształtowania tożsamości

grupowej oraz czynników sprzyjających wykorzystaniu materiałów audiowizualnych w formułowaniu przekazu propagandowego. W dalszej kolejności można się zastanowić nad sposobami funkcjonowania symboli grupowych we współczesnym świecie w kontekście ich powstawania, znaczenia i ewentualnego zastępowania w wyniku bieżących procesów grupowych. Proponowany materiał do analizy to w tym przypadku zbiór obrosłych mitami wydarzeń z historii Polski (na przykład bitwa pod Grunwaldem, uchwalenie Konstytucji 3 maja, Powstanie Warszawskie, obrady Okrągłego Stołu).

Grupa docelowa: osoby zainteresowane zagadnieniami marketingu społecznego i politycznego oraz historią.

Stare i nowe

Uczestnicy zajęć oglądają film „Listy z Iwo Jimy” z zaleceniem, by w trakcie projekcji zwrócili szczególną uwagę na postać japońskiego generała Tadami-chiego Kuribayshiego, jego sposób przygotowywania obrony wyspy oraz relacje z oficerami i szeregowymi żołnierzami. Następnie, z wykorzystaniem wybranej metody pracy w grupie (np. burzy mózgów, dyskusji, odgrywania ról; zob. np. Łaguna, 2004), można przeprowadzić ćwiczenie poświęcone jednemu lub kilku z wymienionych niżej zjawisk grupowych, pojawiających się w sytuacji zmiany:

- opór grupowy, wewnętrzny sabotaż i torpedowanie pojawiających się pomysłów (działania wysokich rangą oficerów japońskich w reakcji na zaproponowane przez Kuribayshiego innowacje);
- poszukiwanie wsparcia sojuszników (relacje generała z żołnierzami niskiego szczebla i baronem Takeichim Nishi);
- pogłębiona analiza własnej sytuacji, określanie szans i zagrożeń (zmiana strategii obrony wyspy);
- kreowanie i podtrzymywanie relacji między liderem a zespołem.

Grupa docelowa: osoby zainteresowane pracą menedżera oraz zarządzaniem zmianami w organizacjach.

Polecane filmy

Bękarty wojny (Inglorious Bastards), prod. Niemcy, USA, 2009, reż. Quentin Tarantino i Eli Roth, czas trwania: 147 min

Osadzony w realiach II wojny światowej film przedstawiający losy oddziału komandosów mających przeprowadzić zamach na Adolfa Hitlera. Komiksowa

stylizacja oraz groteskowy humor mogą stanowić bodziec do refleksji nad wizją i znaczeniem historycznych wydarzeń w wyobrażeniach przyszłych pokoleń.

Czas Apokalipsy (Apocalypse Now), prod. USA, 1979, reż. Francis Ford Coppola, czas trwania: 153 min

Klasyczny obraz przedstawiający losy niewielkiego oddziału żołnierzy wykonującego misję podczas wojny w Wietnamie. Film może posłużyć jako ilustracja zjawisk z zakresu procesów grupowych (między innymi wizerunku grupy własnej i obcej, hierarchii, stereotypów oraz lojalności).

Fahrenheit 9.11, prod. USA, 2004, reż. Michael Moore, czas trwania: 112 min

Dokument odnoszący się krytycznie do polityki prowadzonej przez George'a W. Busha w reakcji na zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 roku. Obecnie klasyczny już obraz, będący ważnym głosem w dyskusji na temat kreowania przez media społecznych wyobrażeń oraz budowania tożsamości grupowej w oparciu o traumatyczne wydarzenie.

Łowca jeleni (The Deer Hunter), prod. USA, Wielka Brytania, 1978, reż. Michael Cimino, czas trwania: 183 min

Dramat, którego twórcy odwołując się do wydarzeń związanych z wojną w Wietnamie starają się przedstawić psychologiczne koszty uczestnictwa w operacjach bojowych. Podobnie jak w przypadku „Sztandaru chwały”, epizody wojenne nie stanowią jedyne go tematu filmu, lecz raczej są ukazywane jako jeden z etapów życia bohaterów. Interesujące studium, które warto przeanalizować w kontekście najnowszych ustaleń naukowych dotyczących doświadczania traumy wojennej.

Trzynaście dni (Thirteen Days), prod. USA, 2000, reż. Roger Donaldson, czas trwania: 155 min

Film ukazujący wydarzenia związane z tzw. kryzysem kubańskim, mającym miejsce w czasie prezydentury Johna F. Kennedy'ego. Obraz stanowi psychologiczno-socjologiczne studium procesów grupowych, wizerunku grupy własnej i obcej, negocjacji oraz podejmowania decyzji mogących pociągać za sobą daleko idące polityczne konsekwencje, z wojną atomową włącznie.

Tora! Tora! Tora!, prod. Japonia, USA, 1970, reż. Toshio Masuda, Kinji Fukasaku, Richard Fleischer, czas trwania: 137 min

Obraz prezentujący wydarzenia poprzedzające japoński atak na Pearl Harbour 11 grudnia 1941 roku. Ukazując polityczne, gospodarcze i społeczne uwarunkowania inwazji, film skłania do namysłu nad złożonością sporów międzygrupowych, rolą jednostek pełniących określone funkcje w strukturze grupy oraz znaczeniem bilansu zysków i strat w sytuacji podejmowania decyzji o zaangażowaniu w konflikt.

Hair, prod. USA, RFN, 1979, reż. Miloš Forman, czas trwania: 121 min

Głośna ekranizacja słynnego musicalu, którego akcja rozgrywa się w czasach wojny w Wietnamie. Film opowiada o losach grupy hippisów, z których jeden otrzymuje wezwanie do wojska. Obraz ten, ukazując specyfikę funkcjonowania młodzieżowej subkultury, może stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat zjawiska pojawiania się wewnętrznej opozycji w sytuacji konfliktu międzygrupowego.

Helikopter w ogniu (Black Hawk Down), prod. USA, 2001, reż. Ridley Scott, czas trwania: 143 min

Obraz inspirowany prawdziwymi wydarzeniami mającymi miejsce w 1993 roku w Somalii przedstawiający akcję żołnierzy amerykańskich mającą na celu porwanie przedstawicieli panującego w Somalii reżimu Mohammeda Faraha Adida. Film stanowi ilustrację zachowań w sytuacji, w której przygotowane uprzednio plany taktyczne okazują się niemożliwe do zrealizowania, w związku z czym pojawia się konieczność prowadzenia improwizowanych działań. Zastosowany w nim sposób prowadzenia kamery stwarza u widza wrażenie bezpośredniego uczestnictwa w rozgrywającej się w Mogadiszu bitwie.

Polecane książki

- Budyta-Budzyńska, M. (2010). *Socjologia narodu i współczesnych konfliktów etnicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Davies, N. (2008). *Europa walczy 1939—1945. Nie takie proste zwycięstwo*. Przeł. E. Tabakowska. Kraków: Znak.
- Figley, Ch.R., Nash, W.P. (red.). (2010). *Stres bojowy: teorie, badania, profilaktyka i terapia*. Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zimbardo, P.G., Sword, R.M., Sword, R.K.M. (2013). *Siła czasu*. Przeł. A. Cybulko. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bibliografia

- Aronson, E. (2004). *Człowiek — istota społeczna*. Przeł. J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Beevor, A. (2010A). *Berlin 1945. Upadek*. Przeł. J. Kozłowski. Kraków: Znak.

- Beevor, A. (2010B). *Stalingrad*. Przeł. M. Bielewicz. Kraków: Znak.
- Beevor, A. (2012). *D—Day. Bitwa o Normandię*. Przeł. M. Komorowska. Kraków: Znak.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (2010). *Społeczne tworzenie rzeczywistości. Traktat z socjologii wiedzy*. Przeł. J. Niżnik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Budyta-Budzyńska, M. (2010). *Socjologia narodu i współczesnych konfliktów etnicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Buss, D. (2001). *Psychologia ewolucyjna*. Przeł. M. Orski. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Carson, R.C., Butcher, J.M., Mineka, S. (2003). *Psychologia zaburzeń*. Przeł. W. Dietrich. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Cialdini, R.B. (2006). *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Davies, N. (2004). *Powstanie 44*. Przeł. E. Tabakowska. Kraków: Znak.
- Davies, N. (2008). *Europa walczy 1939—1945. Nie takie proste zwycięstwo*. Przeł. E. Tabakowska. Kraków: Znak.
- Ford, D. (2013). *Pacyfik. Starcie mocarstw*. Przeł. W. Mincer, J. Wołk-Łaniewski. Kraków: Znak.
- Gellner, E. (1991). *Narody i nacjonalizm*. Warszawa: PIW.
- Giddens, A. (2006). *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przeł. A. Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goffman, E. (2011). *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*. Przeł. O. Waśkiewicz, J. Łaszcz. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Halbwachs, M. (2008). *Społeczne ramy pamięci*. Przeł. M. Król. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Herrmann, R.K. (2008). *Teoria obrazu i interakcje strategiczne w dziedzinie stosunków międzynarodowych*. W: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna* (s. 259—285). Przeł. R. Andruszko. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ilnicki, S. (2010). *Słowo końcowe: profilaktyka i leczenie zaburzeń powodowanych przez stres bojowy w Wojsku Polskim*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 373—383). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kelman, H.C., Fisher, R.J. (2008). *Analiza konfliktów i ich rozwiązywanie*. W: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna* (s. 287—321). Przeł. R. Andruszko. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kershaw, I. (2009). *Punkty zwrotne. Decyzje, które zmieniły bieg drugiej wojny światowej*. Przeł. M. Romanek. Kraków: Znak.
- Kinder, D.K. (2008). *Komunikacja i polityka w epoce informacji*. W: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna* (s. 325—357). Przeł. R. Andruszko. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Levy, J.S. (2008). *Psychologia polityczna a polityka zagraniczna*. W: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis (red.), *Psychologia polityczna*. Przeł. R. Andruszko. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 229—258.

- Lilienfeld, L.O., Lynn, S.J., Ruscio, J., Beyerstein, B.L. (2011). *50 wielkich mitów psychologii popularnej: półprawdy, ćwierćprawdy i kompletne bzdury*. Przeł. D. Sagan. Warszawa: CiS.
- Lis-Turlejska, M. (2006). *Psychologiczne następstwa stresu traumatycznego*. W: H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (t. 2, s. 120—134). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lyons, J.A. (2010). *Powracający wojownik: rady dla rodzin i przyjaciół*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 356—372). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łaguna, M. (2004). *Szkolenia. Jak je prowadzić, by uczestnicy czuli się zmotywowani do nauki, praca w grupie przebiegała sprawnie i w dobrej atmosferze, cel został zrealizowany*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Matysiak, J. (2003). *Psychologia fizjologiczna*. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (t. 1, s. 96—129). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Military*. Pobrane 16.08.2014 z: <http://www.apa.org/topics/military>.
- Nash, W.P. (2010A). *Przystosowania do stresu i urazy spowodowane przez stres bojowy i operacyjny*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 39—75). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nash, W.P. (2010B). *Stresory wojny*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 15—38). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pąchalska, M. (2007). *Neuropsychologia kliniczna. Urazy mózgu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PTSD Fact Sheet*. Pobrane 15.11.2013 z: <http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>.
- Rizzo, A., Rothbaum, B.O., Graap, K. (2010). *Zastosowanie rzeczywistości wirtualnej w leczeniu PTSD związanego z walką*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 211—234). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sapolsky, R.M. (2011). *Dlaczego zebrzy nie mają wrzodów? Psychofizjologia stresu*. Przeł. M. Guzowska-Dąbrowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sherif, M. (2001). *Eksperyment z zakresu konfliktu grupowego*. W: E. Aronson (red.), *Człowiek — istota społeczna. Wybór pism* (s. 517—528). Przeł. J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Spira, J.L., Pyne, J.M., Wiederhold, B.K. (2010). *Metody doświadczeniowe w leczeniu bojowego PTSD*. W: Ch.R. Figley, W.P. Nash (red.), *Stres bojowy. Teoria, badania, profilaktyka i terapia* (s. 235—251). Przeł. M. Dragan-Polak, M. Höffner, J. Radzicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taber, Ch.S. (2008). *Przetwarzanie informacji a opinia publiczna*. W: D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis. (red.), *Psychologia polityczna* (s. 395—434). Przeł. R. Andruszko. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Trębaczewska, M. (2010). *Powisłaki, kwaśnica, burczybas i barbarzyńcy... Wszystko jest na sprzedaż?* W: A.M. Zawadzka, M. Górnik-Durose (red.), *Życie w konsumpcji, konsumpcja w życiu. Psychologiczne ścieżki współzależności* (s. 72—85). Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Workman, L., Reader, W. (2014). *Evolutionary psychology. An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Zimbardo, P., Boyd, J. (2009). *Paradoks czasu*. Przeł. A. Cybulko, M. Zieliński. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zimbardo, P.G., Sword, R.M., Sword, R.K.M. (2013). *Sila czasu*. Przeł. A. Cybulko. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Summary

In the chapter psychological issues connected with the combat stress, returning soldiers to the civil environment, posttraumatic stress disorder, the image of own and different groups and historical events as the elements which create group identity were presented. The movie illustrations of above problems are two Clint Eastwood's films which show fights between American and Japanese soldiers during The Second World War: "Flags of Our Fathers" and "Letters from Iwo Jima". The theoretical context of analysis is constituted by concepts formulated on the fields of psychology of health, social psychology and political psychology. The text contains also some proposals of exercises which can be done on the basis of the extracts of mentioned films.